

310-329. – *Zending in de eindfase van het kolonialisme*. In: *Wereld en zending*, I (1972), 449-458.

H s s. : Correspondentie [Archief Utrecht, NCSV-archief].
L i t. : S.A. van Hoogstraten, *Dr. en mevr. van D. naar Holland*. In: *De Opwekker*, LXXXI (1936), 502 vlg. – Herdenkingsartikelen: J. Verkuyl, in: *Trouw*, 24 nov. 1975; Th.B.W.G. Gramberg, in: *WDR*, dec. 1975; S.C. van Randwijck, in: *Vandaar*, febr. 1976, 20. – S.C. Graaf van Randwijck, *Handelen en denken in dienst der zending (Oegsteest 1897-1942)*, II, 's-Grav. 1981, 345, 543. – J. Verkuyl, *Gedenken en verwachten. Memoires*, Kampen 1983, reg. in v. – Th. van den End, *De Nederlandse Zendingsvereniging in West-Java 1858-1963. Een bronnenpublicatie*, 1991 (z.p.), reg. in v. (met foto). – A.J. van den Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging 1896-1985*, 's-Grav. 1991, 67. – P.N. Holtrop, *De NCSV op de serambi (De Vereniging Indische oud-leden der Nederlandsche Christen-Studenten Vereniging, 1920-1940)*. In: *DZOK*, I (1994), 25-61.

A. DE KUIPER

DOOYEWEERD, HERMAN, * Amsterdam 7 okt. 1894, † Amsterdam 12 febr. 1977. Zn. van Hermen Dooijeweerd, boekhouder, en Maria Christina Spaling. Stud. rechten VU 1912; dr. 1917 (promotor: D.P.D. Fabius). Adjunct-inspecteur der directe belastingen te Harlingen 1916; adjunct-commies-redacteur ter secretarie te Leiden 1918; commies Departement van Arbeid Den Haag (sous-chef van de afdeling *Volksgezondheid*) 1919; adjunct-directeur dr. A. Kuypersstichting 1922. Hoogl. VU (rechtsfilosofie, encyclopedie der rechtswetenschap en oud-vaderlands recht) 1926-1965 (emer.). Hij huwde op 19 sept. 1924 te Scheveningen met Jantiena Wilhelmina Fernhout (1904-1963).

De vader van D. was een belesen man, hervormd van afkomst. Hij nam deel aan de doelantie. D. bezocht vanaf 1906 het Geref. Gymnasium. Door een vergissing wijkt de familienaam van de zoon van die van zijn vader af: Dooijeweerd werd Dooyeweerd.

Hoewel D. reeds vanaf de middelbare school belangstelling voor de wijsbegeerte aan de dag legde en ook in zijn proefschrift (*De ministeraad in het Nederlandsche staatsrecht*, 1917) aan enkele rechtsfilos. thema's aandacht gaf, ontwikkelde zijn systematisch-wijsgerige interesse zich pas later. Doorslaggevend daarvoor is geweest het door H. Colijn en A.W.F. Idenburg aan D. gerichte verzoek om de leiding op zich te nemen van de Dr. Abraham Kuypersstichting, het latere Wetenschappelijke bureau van de Anti-Revolutionaire Partij. In zijn antwoordbrief deed D. voorstellen voor een werkprogramma van de net opgerichte stichting. Voor verantwoorde advisering aan politici diende volgens D. syste-

matisch wetenschappelijk onderzoek te geschieden. Als één van de eerste taken beschouwde hij de bezinning op 'de grondslagen der zogenaamde neocalvinistische levens- en wereldbeschouwing in haar toepassing op recht, economie en politiek' (Puchinger 1961; vgl. Verburg 1989, 43 vlg.).

D. was gedurende de jaren bij de Dr. A. Kuypersstichting zeer productief. Zo verscheen een serie artikelen in *Anti-Revolutionaire staatkunde* onder de titel: *In den strijd om een christelijke staatkunde; proeve van een fundering der calvinistische levens- en wereldbeschouwing in hare wetsidee* (1924-1927). Daarmee legde hij de grondslag voor zijn latere werk als filosoof.

D. aanvaardde zijn benoeming tot gewoon hoogleraar met de rede *De betekenis der wetsidee voor rechtswetenschap en rechtsphilosophie* (1926). Net als in de reeds genoemde artikelen-serie klinkt in de titel van deze rede het woord wetsidee. Met deze term werd door D. een wijsgerige idee aangeduid, die richting geeft aan het denken met betrekking tot de verscheidenheid, de samenhang en de oorsprong van de werkelijkheid. In deze idee komt de rel. houding van het menselijke hart tot uitdrukking met betrekking tot wat men als de zin van de werkelijkheid ziet. Al het wijsgerige (en meer algemeen: theoretische) denken neemt zijn uitgangspunt (D. spreekt hier van een rel. apriori) in een dergelijke idee. In deze nadruk op de betekenis van religie en wereldbeschouwing voor het theoretische denken ligt de unieke betekenis van D.s werk.

In de periode van zijn hoogleraarschap bouwde D. langzaam en zorgvuldig aan een groot meerdelig werk, dat zijn magnum opus zou worden: *De wijsbegeerte der wetsidee*. Aanvankelijk had hij het voornemen een vierdelig werk uit te geven, maar uiteindelijk zijn er slechts drie delen verschenen (1935-1936). Ze behandelen elk een hoofdthema van zijn wijsbegeerte: de confrontatie met andere wijsgerige stelsels en in samenhang daarmee de transcendentale kritiek, de modaliteitenleer en de leer van de individualiteitsstructuren.

Het eerste deel gaat uitgebreid in op de vraag wat D.s filos. zienswijze onderscheidt van andere wijsgerige stelsels. D. laat zien dat iedere vorm van wijsgerig denken wordt beheerst door een wijsgerige wetsidee, die uiteindelijk religieus van aard is. In zijn latere werk onderscheidt hij binnen de geschiedenis van de westerse wijsbegeerte een viertal grondmotieven. D.

bekritiseert met name de filos. hoofdstroom in de westerse wijsbegeerte sedert Descartes, welke door een humanistisch grondmotief wordt gedreven en door D. wordt aangeduid als immanentie-filosofie. Binnen deze filosofie meent men ten onrechte dat men ieder rel. vooroordeel heeft losgelaten en dat men het uitgangspunt in het autonome denken zelf gekozen heeft; in werkelijkheid is ze crypto-religieus. Gevolg van dit zelfbedrog is dat de immanentie-filos. denk-systemen aan inherente spanningen lijden, die in principe onoplosbaar zijn en daarom door D. antinomieën worden genoemd. Binnen het humanistische grondmotief bestaat bijvoorbeeld een structurele spanning tussen het persoonlijkheidsideaal (het ideaal van een vrije, autonome persoonlijkheid) en het wetenschapsideaal (het ideaal om te komen tot een totale wetenschappelijke beheersing van de objectieve werkelijkheid). Later is D. deze confrontatie met andere wijsgerige stelsels transcendentale kritiek gaan noemen.

Het tweede deel behandelt de befaamd geworden modaliteiten-leer en de kennis-theorie. In de modaliteitenleer geeft D. een verantwoording van de functionele verscheidenheid (zin-verscheidenheid) van onze werkelijkheid. Behalve een grote verscheidenheid aan dingen, entiteiten en gebeurtenissen is er een grote verscheidenheid aan zijnswijzen. D. gebruikt hiervoor allerlei verschillende termen: aspecten, modaliteiten, wetskringen. De verschillende modaliteiten zijn op te vatten als manieren van functioneren, die onderling onherleidbaar zijn en dus alleen in eigen termen en wetmatigheden inzichtelijk gemaakt kunnen worden. D. onderscheidde in totaal vijftien van dergelijke modaliteiten, maar sloot niet uit dat er meer gevonden zouden kunnen worden. Behalve het feit dat deze modaliteiten onderling onherleidbaar (soverein in eigen kring) zijn, staan zij ook nog in een onderling verband. De volgorde waarin de verschillende modaliteiten staan, noemde D. de tijdsorde. In iedere modaliteit liggen verwijzingen naar de andere modaliteiten opgesloten (universeel in eigen kring) die een vooruitwijzend (anticiperend) en een terugverwijzend (retrociperend) karakter hebben. Dat D. hier van een tijdsorde spreekt heeft onder andere te maken met het feit, dat latere modaliteiten in eerdere gefundeerd zijn en eerdere in latere tot ontsluiting (= ontwikkeling, ontplooiing) kunnen worden gebracht.

In het derde deel gaat D. uitgebreid in op een

ander type van verscheidenheid: de verscheidenheid aan verschijnselen (dingen, entiteiten en gebeurtenissen). Waar de modaliteitenleer vooral betrekking heeft op de wetszijde van de werkelijkheid (de zijde die bestaat uit de wetten en ordeningen die voor de werkelijkheid gelden), houdt de leer van de individualiteitsstructuren zich bezig met de dingen en gebeurtenissen, die aan de wetten en ordeningen onderworpen (subject; vandaar subjectszijde) zijn. Aangezien concrete voorwerpen in de ogen van D. echter geen object van wetenschappelijk of wijsgerig onderzoek kunnen zijn, kunnen de individuele verschijnselen slechts naar hun structurele zijde worden onderzocht. Op ingenieuze wijze laat D. zien dat alle dingen en gebeurtenissen functioneren in alle modaliteiten (dat wil zeggen: alle universele eigenschappen bezitten). Tegelijk is de constellatie van deze universele eigenschappen voor iedere soort of type van entiteiten verschillend.

D. benut zijn theorie van de individualiteitsstructuren vooral voor sociaal-filos. onderwerpen. Bijna tweederde deel van het derde deel wordt ingenomen door zijn theorie aangaande de individualiteitsstructuren van de tijdelijke menselijke samenleving. In zijn sociale filosofie zet D. zich sterk af tegen enerzijds het individualisme van met name het liberalisme en anderzijds het collectivisme van bijvoorbeeld het socialisme en corporatisme. De verschillende sociale verbanden (kerk, school, bedrijf, vakverbond of politieke partij) in de menselijke samenleving worden elk gekenmerkt door eigen structuurtypen en bijbehorende verantwoordelijkheden. Zij zijn met andere woorden soeverein in eigen kring. Dit aan Kuyper ontleende begrip, dat D. ook reeds in zijn modaliteitenleer gebruikte, krijgt hier een nauw bij de herkomst aansluitende betekenis. Kuyper gebruikte de term immers om aan te geven dat de verschillende levenssferen een eigen levenswet gehoorzamen en derhalve soeverein in eigen kring zijn, zodat mensen in die levenssferen rechtstreeks verantwoordelijkheid dragen tegenover Christus als de volstrekte soeverein.

De wijsbegeerte der wetsidee heeft niet het brede effect gehad waar D. op hoopte. Weliswaar verschenen er verschillende lovende recensies (overigens ook enkele zeer kritische), maar tot een structurele discussie tussen verschillende stromingen heeft het werk nauwelijks geleid. Wel heeft het werk een zeer belangrijke rol gespeeld in de eigen geref. achterban. In

1935, het jaar van verschijnen van de eerste twee delen, werd ook de Vereniging voor calv. wijsbegeerte opgericht, die al snel meer dan vijfhonderd leden telde. D. en zijn zwager en collega D.H.Th. Vollenhoven vervulden respectievelijk de functie van vice-voorzitter en voorzitter. In 1947 werden de eerste bijzondere leerstoelen ingesteld uitgaande van de door de Vereniging voor calv. wijsbegeerte opgerichte Stichting tot oprichting en instandhouding van bijzonder leerstoelen voor calv. wijsbegeerte aan openbare universiteiten en hogescholen. Tevens gaf de vereniging verschillende periodieken uit, waarvan *Philosophia reformata* de vaandeldrager is, een wetenschappelijke periodiek, die aanvankelijk viermaal en thans twee maal per jaar verschijnt. D. was er tot 1976 hoofdredacteur van.

Om meer in gesprek te treden met aanhangers van andere wijsgerige stromingen en dan vooral die filosofen die zijn geloofsuitgangspunten niet deelden, ontwikkelde D. in de loop van de jaren zijn transcendentale kritiek. Eerst in verschillende artikelen (o.a. voor *Philosophia reformata*, 1941) en uiteindelijk in een belangrijke uitbreiding van het eerste deel van zijn hoofdwerk in de Engelse vertaling: *A New Critique of Theoretical Thought* (4 dln., 1953-1958). Aan het eerste deel van deze vertaling is een uitgebreid hoofdstuk toegevoegd met de titel "The transcendental criticism of theoretical thought and the central significance of the transcendental ground-idea for philosophy". Daarin introduceert D. de wetsidee op een andere wijze dan in de oorspronkelijke uitgave, namelijk door middel van een transcendentale analyse van de innerlijke structuur van het theoretische denken. Daaronder verstaat hij een onderzoek naar de structurele voorwaarden die het theoretische denken mogelijk maken. Hij hoopte met deze benadering dichterbij te sluiten bij een algemeen wijsgerige problematiek dan in het oorspronkelijke werk geschiedde.

D. onderscheidt zijn transcendentale kritiek van twee andere, meer bekende vormen van kritiek: immanente en transcendentale kritiek. Van immanente kritiek is sprake wanneer iemand een ander bekritiseert op basis van diens eigen uitgangspunten: kritiek van binnenuit. Transcendente kritiek gaat daarentegen uit van het standpunt van de criticus zelf, zodat het bekritiseerde standpunt en dat van de criticus zonder bemiddeling tegenover elkaar staan. Door middel van de door D. geïntroduceerde transcendentale kritiek probeert de criticus spanningen aan te tonen binnen het bekritiseerde stelsel van denken om

op die manier iets te zeggen over de al dan niet verborgen vooronderstellingen van dat denkstelsel. Ook deze transcendentale kritiek, die door D. als de sleutel tot het verstaan van zijn wijsbegeerte werd aangeduid (*Verkenningen in de wijsbegeerte, de sociologie en de rechtsgeschiedenis*, 1962), heeft niet de door hem beoogde discussie tot stand gebracht. Zelfs onder zijn eigen aanhangers is dit onderdeel van zijn wijsbegeerte zeer omstreden gebleven.

Buitenstaanders ten opzichte van de calv. wijsbegeerte (een betiteling waarmee D. in de loop van de tijd steeds minder gelukkig was) hebben D.'s wijsbegeerte bij herhaling als een theologie bestempeld. Hijzelf verzette zich fel tegen die typering. Hij wilde filosofie in eigenlijke zin beoefenen en onderscheidde daarom strikt tussen de theologie als vakwetenschap en de filosofie als een vorm van reflectie op de samenhang van de werkelijkheid en de wetenschappen.

Ongetwijfeld is het beeld dat D. van de theologie had, mede gestempeld door de tegenstand die hij ondervond van verschillende theologen aan de VU. Met name zijn theol. collega V. Hepp liet zich niet onbetuigd en bestreed D. en vooral Vollenhoven fel in zijn brochure-reeks *Dreigende deformatie*. In deze reeks verzette Hepp zich tegen opvattingen in geref. kring die zijns inziens tegen de confessie ingingen. Met name plaatste hij kanttekeningen bij het feit dat de eigen substantialiteit van de ziel door Vollenhoven en D. niet werd erkend. Voor laatstgenoemden was deze opvatting onaanvaardbaar vanwege het daarmee geïmpliceerde antropologisch dualisme (de scheiding van ziel en lichaam als resp. een eeuwige/onsterfelijke en een vergankelijke substantie). Ook betoonde Hepp zich een tegenstander van de gedachte dat Jezus Christus een concreet menselijk individu geweest zou zijn en wilde hij slechts spreken van een onpersoonlijke menselijke natuur. Vollenhoven en D. meenden daarentegen beslist niet in conflict te raken met de geref. confessie. De uitwerking van hun wijsbegeerte betekende in hun ogen echter wel, dat bezinning op de schriftuurlijkheid van concepties en terminologieën die in de geref. wetenschap voorkomen, niet uit de weg kon worden gegaan. In deze onverkwikkelijke disputen, die binnen de VU geen grote gevolgen hebben gehad, vonden Vollenhoven en D. over het algemeen K. Schilder aan hun zijde.

De belangstelling voor D. buiten geref. kring

is beperkt gebleven. De r.-k. hoogl. M.F.J. Marlet promoveerde in 1953 te Rome op een proefschrift over de calv. wijsbegeerte der wetsidee. De zelf niet uit chr. kring afkomstige G.E. Langemeijer, toenmalige voorzitter van de KNAW waarvan ook D. sedert 1948 lid was, schreef bij gelegenheid van D.s zeventigste verjaardag in het dagblad *Trouw* (4 okt. 1964) dat D. de meest oorspronkelijke Ned. wijsgeer was, Spinoza zelfs niet uitgezonderd. Ook in het buitenland heeft de wijsbegeerte van D. belangstelling getrokken, m.n. in Noord-Amerika (VS en Canada), Zuid-Afrika en Korea. Maar ook in andere landen zowel binnen als buiten Europa zijn aanhangers van deze wijsbegeerte te vinden. Aan Redeemer College te Vancouver (Canada) is een D. Centre verbonden dat zich onder andere bezighoudt met het ambitieuze project om het werk van D. in Engelse vertaling uit te geven (waaronder enkele niet eerder gepubliceerde geschriften).

D. was een zelfbewuste en hoffelijke man. Van jongsaf aan bezat hij veel belangstelling voor muziek en literatuur. Stelde hij zich aanvankelijk confessioneel geref. op, later bleek er een steeds sterker oecumenisch motief in zijn denken te gaan meespelen hetgeen onder andere blijkt uit de titel van zijn afscheidsoratie: *Het oecumenisch-reformatorisch grondmotief van de wijsbegeerte der wetsidee en de grondslag van de Vrije Universiteit*.

G e s c h r. : Zie: L.D. Derksen, A.H. Petersen, A.J. van Dijk, *Bibliografie van H.D.* In: Van Eikema Hommes, a.w., 126-148. – Zie voorts de 'Bibliografische notitie' in Verburg, a.w., 435 vlg.

H s s. : Persoonlijk archief [HDC].

L i t. : F. Sassen, *Wijsgerig leven in Nederland in de twintigste eeuw*, Amst. 1947, reg. in v. – M.F.J. Marlet, *Grundlinien der kalvinistischen 'Philosophie der Gesetzidee' als christlicher Transzendentalphilosophie*, München 1954 (*Münchener theologische Studien*, 2; *Systematische Abteilung*, 8). – G. Puchinger, *H.D.* In: W.K. van Dijk (e.a.), *Perspectief. Feestbundel van de jongeren bij het vijftienvijftigjarig bestaan van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*, Kampen 1961, 43-70. – *Philosophy and Christianity. Philosophical Essays dedicated to H.D.* –, Kampen-Amst. 1965. – J.M. van Dunne, *Acht civilisten in burger*, Zwolle 1977, 36-67 [interview]. – H.J. van Eikema Hommes, *Inleiding tot de wijsbegeerte van H.D.*, 's-Grav. 1982. – M.E. Verburg, *H.D. Leven en werk van een Nederlands christen-wijsgeer*, Baarn 1989. – J. Stellingwerff, *De Vrije Universiteit na Kuiper*, Kampen 1990, reg. in v. – Dez., *D.H.Th. Vollenhoven (1892-1978), reformator der wijsbegeerte*, Baarn 1992, reg. in v. – Endedijk, *Geref. Kerken*, reg. in v. – R. van Woudenberg, *H.D.* In: *Kritisch denkerslexicon*, o.r.v. H.J. Achterhuis (e.a.), Houten (enz.) 1992. – Dez., *Gelovend denken. Inleiding tot een christelijke filosofie*, Amst.-Kampen 1992 (*Verantwoording*, 7). – J. Veenhof, *Geschiedenis van theologie en spiritualiteit in de gereformeer-*

de kerken. In: *100 jaar theologie*, o.r.v. M.E. Brinkman, Kampen 1992, reg. in v. – *H.D. 1894-1977. Breedte en actualiteit van zijn filosofie*, o.r.v. H.G. Geertsema (e.a.), Kampen 1994. – *Vrijmaking-wederkeer*, o.r.v. D. Deddens en M. te Velde, Barneveld 1994, reg. in v. – *Dooyeweerd herdacht*, o.r.v. J. de Bruijn, Amst. 1995. – K.A. Bril, *A Comparison between D. and Vollenhoven on the Historiography of Philosophy*. In: *Philosophia reformata*, LX (1995), 121-146. – *Kennis en werkelijkheid. Tweede inleiding tot een christelijke filosofie*, o.r.v. R. van Woudenberg, Amst.-Kampen 1996 (*Verantwoording*, 11). – P. Cliteur, H. Haaksma, *Het filosofisch systeem van H.D. en de filosofie van de techniek*. In: *Van Riessen, filosoof van de techniek*, o.r.v. H. Haaksma, 1999 (Best), 97-112. – *Theologie op de drempel van 2000*, o.r.v. W. Stoker en H.C. van der Sar. Themanummer van: *GTT*, XCIX/3-4 (2000), reg. in v. – H. van der Laan, *J. Woltjer*, Amst. 2000, reg. in v. – BWN, IV. J. HOOGLAND

DORESLAER, SAMUEL, * Enkhuizen ca. 1615, † Delft 5 okt. 1652. Zn. van Abraham Doreslaer, pred., en Sara Bartholomeusd. Stud. theol. Leiden 1631. Geref. pred. Wervershoof 1638, Broek in Waterland 1645, Delft 1648. Hij was gehuwd met Hilltje Pieters.

D. was zoon van een toonaangevende contra-rem. pred. in Enkhuizen. Ook drie van zijn broers kozen voor het predikambt. Zijn eigen loopbaan verliep aanvankelijk moeizaam, omdat hij zich niet goed verstaanbaar kon maken vanaf de kansel. De gemeente van Delft zag in 1641 af van een beroep omdat zijn predikgaven haar niet konden bekoren. Ook bij de tweede beroepingsprocedure in 1648 waren de aarzelingen aanvankelijk groot in verband met zijn stemvolume.

Niettemin heeft D. zijn bekendheid aan zijn preken te danken. J. van Lodenstein, in 1652 op familiebezoek in zijn geboortestad Delft, werd door een preek van D. geïnspireerd tot het schrijven van het gedicht "Den naackten Jesus". Als dank bood D. hem daarop het sonnet "Jesus verlaten" aan. Twee jaar eerder hield D. de lijkpredikatie bij de begrafenis van zijn ambtgenoot D. Spranckhuysen. In deze in druk uitgegeven preek toont S. zich een groot bewonderaar van diens streven naar innerlijke en uiterlijke levensheiliging. De nauwe verwantschap tussen beiden werd benadrukt door het besluit van de Delftse kerkeraad om het stoffelijk overschot van D. te begraven boven dat van zijn in 1650 overleden ambtgenoot.

G e s c h r. : *Predikatie over de woorden II Regum 4:1. Gepast op de dood van de eerwaardige godsalige hooggeleerde Dionysius Spranckhuysen, in sijn leven getrouw predikant der gemeente Christi binnen Delft gedaen, des daegs na sijn overlijden, in de Nieuwe Kerk der selver stede den 12 Augusti M.DC.L.* Delft 1650; reprint o.d.t. *Het leven en sterven van Dionysius Spranckhuysen*, ingeleid door P.H.A.M. Abels, Rump 2000. – *Oogh-water, of wederlegging der*